

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

I. Dünya Savaşı, 28 Temmuz 1914'te başlayan ve 11 Kasım 1918'de sona eren Avrupa merkezli küresel savaştır. II. Dünya Savaşı'na dek **Dünya Savaşı** veya **Büyük Savaş** olarak adlandırılmıştır. Savaşın taraflarından Osmanlı İmparatorluğu'na "Genel Savaş" anlamında **Harb-i Umumi**, halk arasında ise **Seferberlik** olarak adlandırılmıştır.

I. I. Dünya Savaşı Öncesi Büyük Devletlerin Durumu ve Savaşın Nedenleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri Fransız inkılâbı ve Sanayi inkılâbının meydana getirdiği olaylarla yakından ilgilidir. Fransız inkılâbının ortaya çıkardığı yeni fikirler, anlayışlar, siyasal ve sosyal kurumlar devletlere olduğu kadar, milletlerin de davranışına yeni yönler vermiştir. Devletlerin kendi sınırları içinde olduğu kadar, devletler arasındaki münasebetler de yeni bir çerçeve içinde akmaya başlamıştır. İtalyan birliğinin kurulması ve Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı Avrupa'daki dengelerin değişmesine neden olmuştur. İngiltere Almanya'nın özellikle ekonomik alandaki hareketliliğinden büyük ölçüde kuşku duymuş ve Almanya'nın büyümesini ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmasını engellemek için çaba göstermiştir. Rusya ve Fransa da aynı şekilde Almanya'nın faaliyetlerinden huzursuz oldukları için İngiltere'nin yanında yer almışlardır. Sömürge alanları hakkında bir antlaşmaya varan İngiltere ve Fransa, bu antlaşmayı tamamlayıcı bir unsur olarak Rusya'yı da bu antlaşmaya dahil etmişler, bu üç devlet yani İtilâf Devletleri'nin liderliğini yapan bu devletler birbirlerinden habersiz herhangi bir işlemi gerçekleştirmemek üzere antlaşmaya da varmışlardı. Bu devletler çıkarlarının gerektirdiği bazı sorunları çözüme kavuşturdukları halde, mesela Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ile ilgili sorunları daha ileride çözmeyi düşünmüşlerdi. Ancak İngiltere, Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında serbest bırakmayı kabul etmişti.

Rusya, Avusturya'nın Güneydoğu Avrupa'da yayılmasını engellemek ve bu bölgede etkili bir güç haline gelmek istiyordu. Bunun için de Slavları kullanarak, Avusturya'nın gücünü parçalamak ve böylece bölgedeki etkisini arttırmak dileğindeydi. Ayrıca kâğıt üzerinde de olsa Rusya müttefiklerine İstanbul ve Boğazların kendisine verilmesi konusundaki düşüncesini de kabul ettirmişti. Böylece Rusya meydana gelecek savaştan büyük ölçüde kazançlı çıkacağını düşünmekteydi.

Grupların askeri durumlarına gelince, İtilaf üyelerinin gerek nüfus, gerekse potansiyel askeri gücü açısından Müttefiklere kesin bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Almanya ve Avusturya-

Macaristan'ın toplam 119 milyon nüfuslarına ve seferber edebildikleri 22 milyon askeri potansiyellerine karşılık, sömürgeleri haricinde 260 milyonluk nüfus ve 30 milyon kişilik askeri potansiyele sahip olan İtilaf devletleri'nde Rusya'nın kalabalık mevcudu kalite yönünden diğerlerinden oldukça aşağıdadır. İngiltere'de ise zorunlu askerlik uygulaması yoktur. 170.000 kişilik daimi ordusunun 100.000'ini Avrupa'ya sevk etmiş, bunu daha sonra sömürgelerden teşkil ettiği birlikler ile takviye etmiştir. Ancak savaşı asıl etkileyecek husus İngiliz donanmasının Alman donanmasından çok daha güçlü olmasıdır. Fransa ise, 1.800.000 kişilik ordusuyla mükemmel bir hafif topçu kuvveti ve eğitimli subay kadrosuna sahiptir. Donanması dünyada dördüncü sıradadır. Kısaca, savaş başında İtilaf grubunun 260 tümen askerine mukabil İttifak devletlerinin 156 tümen askeri mevcuttur.

Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan üçlü İttifak Devletlerine karşı İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan üçlü İtilaf devletleri grubu kurulmuş oluyordu. Savaşa bu bloklaşma içinde girildi.

II. Savaşın Başlaması ve İlk Gelişmeler

Avrupa'da üçlü ittifak ve üçlü itilaf bloklarının kurulmasından itibaren bloklar arasında birbirlerine karşı savaş hazırlıkları da başlamış bulunuyordu. Hızla ilerleyen savaş hazırlıkları dengenin de bozulmasına sebep olmuştu. Bu nedenle küçük bir olay büyük savaşın başlamasına sebep olabilecek duruma gelmişti. Bu olay da Saraybosna'da meydana geldi. Savaşı başlatan kıvılcım 28 Haziran 1914'te Avusturya Macaristan veliahdı Francois Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi olayı oldu. Avusturya bu olay üzerine Sırbistan'a bir ultimatom göndermiş ve bu ultimatomda istenen hususların yerine getirilememesi üzerine de 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Ancak bu Avusturya-Sırp çatışması kısa süre içinde bir Avusturya, Alman-Rus çatışması haline almıştır. Rusya, 31 Temmuz 1914'te seferberlik ilan etmiş ve ordularını Avusturya ve Almanya'ya karşı savaş düzenine geçirmişti. Buna karşılık Almanya Rusya'dan bu duruma son vermesi için bir ultimatom gönderdi. Rusya bunu kabul etmeyince Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilân etti. Bu ise gerçek anlamda Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden oldu.

Almanya Fransa'ya bir ultimatom göndermiş ve böylece çıkabilecek bir Alman-Rus çatışmasındaki tavrını öğrenmek istemişti. Fransa'nın kesin bir cevap vermemesi üzerine 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilan etti. Bu haliyle aynı anda iki büyük devlete birden savaş ilan etmiş olan Almanya'nın planına göre Alman orduları Belçika'dan geçerek Fransa'ya sonra da

Rusya'ya saldıracaktı. Ancak Almanya'nın Belçika'ya saldırması İngiltere'yi tehdit ettiğinden İngiltere de aynı şekilde Almanya'ya savaş ilan etti. Tarafların birbirlerine savaş açması ile önce bir Avrupa savaşı, daha sonra da bir Dünya savaşı başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda savaşa katılan devletler; bir tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ diğer tarafta ise Almanya ve Avusturya Macaristan idi. Diğer devletler ise tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Ancak, savaşın gelişimi ile birlikte her blok bu devletleri kendi safına çekmek için çalışmaya başlayacaktır.

III. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından yenilgi ve büyük toprak kayıpları ile çıkmış bulunuyordu. Bu yenilgiler Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda bir yalnızlığa itmişti. Hem bu siyasî yalnızlıktan kurtulmak hem de bu büyük mücadele içinde tarafsız kalamayacağını düşünen Osmanlı Devleti birtakım ittifak tekliflerini önce İtilâf Devletleri'ne götürdü. Osmanlı devlet adamlarının çeşitli ayrıcalık tekliflerine ve birtakım ekonomik çıkar vaatlerine rağmen İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile ittifaka yanaşmadılar. Rusya da yapılan böyle bir teklifi reddetti. **İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istiyorlar, fakat bunun gerçekleştirilmesi için de Osmanlı Devleti'nin istediği tavizleri (kapitülasyonların kaldırılması vb.) vermekten de kaçınıyorlardı. Aslında Osmanlı Devleti'nin ittifak grubuna kabul edilmemesinin en önemli sebebi, çıkması beklenen umumi bir savaşta paylaşılması düşünülen pasta olarak görülmesidir.** İngiltere ve Fransa Osmanlı'yı savaşta müttefik değil, taşınacak bir yük olarak değerlendirirken, müttefikler Rusya'yı kızdırmak istememişlerdir.

Bu durum karşısında yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti Almanya'ya daha çok yaklaşılmaya başladı. Zaten bu dönemde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki hükûmeti üyeleri Alman taraftarı olup, üçlü ittifakın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. Almanya ise İtilaf devletleri tarafından etrafında kurulmuş olan çemberin parçalanabilmesi için Osmanlı Devleti ile anlaşma taraftarı idi. Sonuçta 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır. **Yani Almanya Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kabul etmiştir. Osmanlı yönetiminin bir savunma antlaşması olarak değerlendirdiği bu ittifaka göre:**

1- İki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık gösterecekleridir.

2- Rusya'nın aldığı askeri tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşı tutuşur ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır.

3- Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa, Almanya, Osmanlı Devletini silahla savunacaktır.

4- İttifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan herhangi biri bu ittifakı feshetmezse, beş yıl uzatılmış olacaktır.

Osmanlı Devleti daha önceden de belirtildiği üzere tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen, Almanya'nın çabaları ve gelişen diğer olaylar nedeniyle Almanya'nın yanında savaşa girmeye zorlanmıştır. Özellikle İstanbul'da bulunan Alman subayları ile Almanya yanlısı Osmanlı devlet adamlarının savaşa girmede önemli rolleri bulunmaktadır. Savaşa giriş ile ilgili olayların sıcak gelişmelere dönmesi iki geminin Boğazlara sığınması ile oluşmuştur. **Goeben (Yavuz)** ve **Breslau (Midilli)** gemilerinin Boğazlara girmesi ve Osmanlı hükûmetinin bu gemileri **İtilâf devletlerine vermemesi** sonucunda gemiler Osmanlı Devletinde kalmış, ancak bu gemilerin kumandanı olan Alman Amiralı Suchon'a donanma kumandanlığı görevi verilmiştir. **Yavuz ve Midilli gemilerinin de içinde bulunduğu filo 29 Ekim 1914'te Enver Paşa'nın yazılı emriyle Sivastopol ve Odessa şehirlerini bombalamış ve böylelikle Osmanlı Devleti bir oldubittiye getirilerek savaşa sokulmuştur.**

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak için uğraşmasının ardında beklediği birtakım yararlar vardır. Bunlar;

a- Kafkas cephesine Rus kuvvetlerinin önemli bir kısmını çekerek Almanya ve Avusturya'nın doğu ordularının yükünü hafifletmek,

b- Süveyş Kanalı'nı kapamak veya hiç olmazsa orada büyük miktarda İngiliz gücünü meşgul etmek,

c- Osmanlı hilafetinin manevi gücünü kullanarak İngiliz, Fransız sömürge Müslümanlarını ayaklandırmak ve Rusya'da Müslümanları harekete geçirmek olarak sayılabilir.

Bu bombalama eylemi sonucunda 3 Kasım 1914’de Rusya ve 5 Kasım 1914’de de İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir.

IV. Osmanlı Devleti’nin Savaştığı Cepheler

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan’ın yer aldığı İttifak devletleri grubunda I. Dünya Savaşı’na katılan Osmanlı Devleti, birçok cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Bu cephelerin çoğu kendi toprakları, bazıları da Avrupa toprakları üzerinde yer almaktadır. Bu cepheler şunlardır: Kafkasya Cephesi (Doğu Cephesi), Kanal Cephesi, Irak Cephesi ve Çanakkale Cephesi Osmanlı toprakları üzerinde açılmış olan cephelerdir. Galiçya, Romanya ve Makedonya Cepheleri ise Türk askerlerinin Avrupa’da savaştığı cephelerdir.

A. Kafkasya Cephesi

Kafkas savaşları 1 Kasım 1914’te Rus saldırılarıyla başlamıştır. Ancak bölgedeki Osmanlı orduları bunu başarıyla durdurmuş ve karşı harekâta geçmişlerdir. Rusların bölgedeki kuvvetlerinin çok fazla olmaması Başkomutan Vekili Enver Paşa’ya Kafkasları zaptetme ümidini vermiştir. Bu cephedeki faaliyetlerde Enver Paşa’nın planlarında bulunan Kafkasya’nın bütününe elde etmek ve oradan itibaren Türk Dünyası ile temasa geçerek Hindistan’a kadar ilerlemek gibi bir politika yatmaktadır. Ancak Enver Paşa’nın komuta ettiği ordu ile kış şartlarında ve hazırlıksız bir şekilde yapılan Sarıkamış harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmış, 22 Aralık 1914’de başlayan harekâta çok sayıda Türk askeri çeşitli sebeplerle hayatını kaybetmişti. Ruslar daha sonra bölgede üstünlüğü ele geçirerek Doğu Anadolu’daki toprakları işgal etmişlerdir. Bu harekâta Rusların silah üstünlüğü önemli rol oynamıştı. Ruslar, 1915 yılında Ardahan, Oltu, Van, Muş ve Bitlis’i işgal etmişlerdir. 1916 yılında ise Erzurum, Erzincan ve Trabzon Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bölgedeki askerlere Karadeniz’deki Rus donanması yüzünden takviye gönderilememiştir.

Mustafa Kemal XVI. Kolordu Komutanlığı’na atandıktan sonra, bu kolordunun, bir müddet sonra doğuya gönderilmesi üzerine burada Rusların Diyarbakır yönünde ilerlemesine engel olduğu gibi karşı saldırıya geçerek Muş ve Bitlis’i geri almıştı. 1917 yılı Mart ayında Rusya’da ihtilâlin patlak vermesi üzerine Rusya savaştan çekilmiş ve kendi iç meseleleri ile uğraşmaya başlamıştı. Rusların yerini alan Ermenilerin katliamları karşısında 1918 başlarında Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki Kafkas orduları tarafından Erzurum ve Erzincan kurtarılmıştır.

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan **Brest-Litovsk** Antlaşması ve sonrasındaki gelişmelerle Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'yu Rus işgalinden de tamamıyla kurtarmış bulunuyordu.

B. Kanal Cephesi

Bu cephenin açılış nedeni İngiltere'nin sömürgeleriyle olan bağlantısını kesmek ve Mısır'ı İngilizlerden almaktır. İngiltere Uzak Doğu'daki sömürgelerinden asker ve hammaddeyi Süveyş Kanalı vasıtasıyla getirmekteydi. Bu nedenle Merkezi Devletler bu alandan İngiltere'yi uzaklaştırmak istiyorlardı. Bu cephenin komutanlığına Cemal Paşa getirildi. Ancak bu cephede de Osmanlı kuvvetlerinin durumu iyi değildi. Osmanlı kuvvetlerinin ulaşım güçlükleri çekmesinin yanında, donanım eksiklikleri de fazlaydı. Bu sebeple başarı şansları da yok denecek kadar azdı. Hazırlıksız yapılan ilk kanalı geçme denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve 3 Şubat 1915 gecesi geri çekilme emri verilmiştir. Mevcut sıkıntılar ve Hicaz demiryollarının ikmal malzemelerini nakildeki yetersizliği dolayısıyla kanala ikinci defa ancak 16 Temmuz 1916'da saldırı yapılmıştır. Çok sayıda Alman'ın da iştirakiyle yapılan bu savaş da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bundan sonra 4-5 Ağustos'ta İngilizlerle yeniden karşılaşmış ancak sonuç yine aynı olmuştur. Bu çatışma Mısır'ın fethi hülyasının son tezahürü olarak değerlendirilmiştir.

C. Irak Cephesi

Açılış
sebebi

Bu cephede Basra'ya çıkartma yapan İngiliz kuvvetlerine karşı savaşılmıştır. Bu cephe İngilizler tarafından petrol kaynaklarına ulaşma ve Hint deniz yolunun güvenliğini sağlamak için açılmıştır. Bölgede Arap kabilelerine güvenildiği için fazla Osmanlı askeri bulunmamaktaydı. Ancak bu güveninin yanlışlığı ortaya çıkmış, İngilizler 22 Kasım 1914'de Basra'yı ele geçirmişler ve ileri harekâta devam etmişlerdir. Burada Türk kuvvetlerinin en büyük başarısı 22 Kasım'daki **Selmân-ı Pâk Muharebelerinde** olmuştur. Osmanlı kuvvetleri Kutülamare'de İngiliz kuvvetlerini kuşatmışlardır. 1915 Eylülünde İngiliz kuvvetleri başlarında komutanları General Towshend olmak üzere teslim olmuşlardır. Ancak diğer cephelere bu bölgeden asker sevki üzerine 1916 ve 1917 yıllarında İngilizler bölgede yeniden aktif bir tavır içine girerek Bağdat'ı ele geçirmişlerdir.

Kafkaslarda soğuktan kırılan Türk askeri, Irak cephesinde sıcak, kolera ve açlıktan kırılmışlardır. İlaç ve cephe yokluğu kuvvetlerin azmini kırarken İngilizlerin vaatlerine kanan

pek çok Arap kabilelerinin hesapta olmayan saf değiştirmeleri cephenin kaderini tayin eden faktörler olmuştur.

D. Çanakkale Cephesi

Çanakkale’de cereyan eden muharebeler, I. Dünya Savaşı’nın akışını değiştirmiş, sonucunu etkilemiş olduğu için ayrı bir önem taşır. Çanakkale cephesi üç sebebe bağlı olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından açılmıştır. Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Boğazlar ve İstanbul ele geçirilirse Osmanlı Devleti barışa zorlanmış olacaktı.
- 2- Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile bağlantılar kurulabilecek, Rusya’nın buğdayından yararlanılacak, buna karşılık İtilâf Devletleri de Rusya’ya silah ve cephane sağlayacaklardı.
- 3- Osmanlı Devleti’nin savaştan çekilmesi savaşa Merkezi Devletlerin yanında girmek isteyen Balkan Devletleri’nin de vazgeçmesini sağlayacaktı.

Bu projenin mimarı olan Winston Churchill, Osmanlı Devleti’nin askeri yönden güçsüz olduğunu kabul ederek gemilerin rahatlıkla Çanakkale Boğazı’ndan geçebileceğini düşünmüştür. Zira silah ve cephane açısından çok zor durumda olan Türk ordusu henüz Almanlardan askeri malzeme yardımı da alamamıştır.

İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener Çanakkale’de sadece deniz kuvvetlerinin yeterli olacağını düşünerek İngiliz-Fransız savaş filosunu Şubat 1915’te Mondros Limanı’nda toplamıştır. İtilâf devletleri, Çanakkale harekâtına 12’si İngiliz, 4’ü Fransız olmak üzere 16 Muharebe gemisi, 6 muhrip, 14 mayın arama tarama gemisi ve 1 uçak ana gemisi ayırmışlardı. Ayrıca, 4 hafif kruvazörle 16 muhribin, 5 İngiliz, 2 Fransız denizaltısının, altı deniz uçağı taşıyan uçak ana gemisinin de bu harekâta katılmasını kararlaştırmışlardı. İtilâf donanması 19 Şubat 1915 tarihinde Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını döverek savaşı başlattı. İtilâf Devletlerinin uzun menzilli toplarına karşılık Türkler, tabyalarında bulunan yetersiz sayıdaki ağır toplar ve obüs bataryaları ile mücadele etmekteydiler. 18 Mart 1915 günü ise İtilâf Devletlerinin donanması harekete geçerek bazı gemilerini Boğazdan geçirmek teşebbüsünde bulundu. Türk askeri büyük bir sabır ve cesaretle yedi saat müddetince İtilâf Devletlerinin korkunç ateş gücüne karşı mücadele etti. İtilâf kuvvetleri Boğazdaki tabyaları yeterince yıprattıklarını düşünerek, Türk toplarının atış menziline girmişlerdi.

18 Mart 1915 akşamına kadar devam eden çatışmalar sonucunda 18 gemilik filodan 7 gemi sulara gömülmüş, İtilâf kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İngiliz yazar Corbet Julien “Deniz Harekâtı” isimli eserinde bu büyük yenilginin nedenlerini dar bir bakış açısından şu şekilde açıklar: “8 Mart gecesinde Türkler bizim haberimiz olmadan kıyıya paralel bölgeye mayın dökmüşler, arama gemilerimiz bunları tespit edememişlerdi. Türkler bunları özel amaçla bizim sürekli olarak manevra yaptığımız alana koymuşlardı. Gösterdiğimiz tüm ihtiyat ve basirete rağmen Türkler baş döndürücü bir zafer kazanmışlardır”.

Deniz harekâtının başarıya ulaşamaması üzerine İtilâf kuvvetleri bu sefer kara harekâtına başlamışlardı. 1915 yılının Nisan ayında 70.000 kişilik bir İngiliz-Fransız kuvveti Gelibolu Yarımadası’nın güney burnuna çıkarılmaya başlandı. Gelibolu Yarımadası’nın işgali suretiyle Çanakkale Boğazı’na hâkim olunmak isteniyordu. Gelibolu yarımadasında Türk askeri istilacı kuvvetlere karşı son derece çetin bir direnme gösterdi. Türk askeri istilacı kuvvetleri bölgeden tamamıyla söküp atamadı, ancak İtilâf kuvvetleri de iki buçuk ayda ancak üç kilometre kadar ilerleyebildiler, kanlı savaşlar oldu.

1. Çanakkale Cephesi’nde Mustafa Kemal’in Faaliyetleri

İtilâf Devletleri güneyden ilerleyemeyeceklerini anlayınca Gelibolu Yarımadası’nın batı kıyılarına asker çıkardılar. Ağustos ayı Çanakkale savaşlarının en kanlı dönemlerinden birini teşkil etti. İlerlemeye çalışan düşman kuvvetleri ile Mustafa Kemal’in komuta ettiği Anafartalar Grubu arasında kanlı çarpışmalar oldu. İtilâf kuvvetleri yine ilerleme kaydedemediler. Bu harekâttan sonuç alamayacaklarını anlayan İtilâf Devletleri Aralık ayından itibaren çekilmeye başladılar. I. Dünya Savaşı başladığı sırada Mustafa Kemal mevcut durumu büyük bir titizlikle incelemekteydi. Osmanlı Devleti’nin durumunu yakından bildiği için onun savaşa girmesine de taraftar değildi. Ancak Osmanlı Devleti savaşa girince Mustafa Kemal de aktif bir görev almak istedi ise de bu isteğine uzun bir süre olumlu bir cevap verilmedi. Yetkililerin O’nun bu isteğine verdikleri cevap “Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya ateşemiliterliğinin önemi dolayısıyla sizi orada bırakıyoruz” şeklindedir. Ancak sert çıkışları üzerine 29 Kasım 1914’de I. Tümen Komutanlığı’na atanır. Ancak bu karar daha sonra iptal edilir. Bunda belki de Mustafa Kemal’in mesleki kariyerinin önünü kapatma gayretleri bulunmaktadır. Mustafa Kemal tepkisini “Vatanın savunmasından daha önemli bir görev bulunamaz. Arkadaşlarım muharebe cephesinde ateş hatlarında bulunurken, ben Sofya’da ateşemiliterlik yapamam” diyerek ortaya koymuştur. Mustafa Kemal’i ancak Sarıkamış yenilgisinden sonra 20 Ocak 1915 tarihinde 19. Tümen Komutanlığına tayin ettiler. Mustafa Kemal, bu tayin üzerine Sofya’dan

ayrılarak İstanbul'a döndü; derhal yeni görev yerine hareket ederek Tümenini kurdu. Bu Tümen kısa süre sonra görülen lüzum üzerine 25 Şubat 1915'te Tekirdağ'dan Eceabat'a nakledildi. Mustafa Kemal burada, 19. Tümene ek olarak 9. Tümenin 2 Piyade Alayı ve bazı topçu birlikleri de emrine verilerek Eceabat Mıntıkası Kumandanı olarak görev yaptı.

Kısa bir süre sonra Gelibolu Yarımadası çok önemli olayların cereyan ettiği bir bölge haline gelmektedir. Daha önceden de gördüğümüz üzere İngiliz donanması 18 Mart 1915 günü Çanakkale Boğazını geçmeye teşebbüs etmiş ise de kıyı topçusunun başarılı savunması karşısında, muvaffak olamayarak ağır kayıplar vermişti. Donanması ile Boğazı geçemeyen düşman, bu defa Gelibolu Yarımadasını çıkarma ile zorlamaya karar verdi. Olaylar bu şekilde gelişirken, Genelkurmay Başkanlığı da 23 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da V. Ordu oluşturulmasına karar vermiş, Komutanlığına da Alman Generali Liman von Sanders'i atamıştı.

Liman von Sanders, muhtemel düşman taarruzuna karşı kuvvetlerini üç gruba ayırarak planını yapmış; Mustafa Kemal'in başında bulunduğu kuvvetleri ordu ihtiyatına almıştı. Mustafa Kemal bu plan gereğince 18 Nisan 1915 günü Tümeniyle Bigalı'ya geçti.

Düşman birlikleri 25 Nisan 1915 günü Seddülbahir ve Arıburnu bölgesinden ilk çıkarma hareketine başladı. Hedef Conkbayırı-Kocaçimen hattını tutmak, Kilitbahir platosunun kuzeyle irtibatını kesmek ve Boğaz tabyalarının arkasına inmektir. Ancak çıkarma hareketi ilk gün karşısında Mustafa Kemal'i buldu. Mustafa Kemal, düşmanın hedeflerini doğru tespit ederek, Bigalı'da bulunan 57. Alay ile bir cebel bataryasını hazırlatır. Kolorduya durumu izah ile alayın başında bizzat Kocaçimen Tepesi'ne yönelir. Mustafa Kemal alaya istirahat verip Conkbayırı'na ulaşır.

Conkbayırı'ndaki şu olay çok önemlidir. Bu olayı Lord Kinross, Atatürk isimli eserinde şu şekilde anlatmaktadır. "Mustafa Kemal kendi maiyetinden birkaç kişi ile beraber Conkbayırı'na doğru yol almıştı. Önce at üstünde gidiyorlardı. Fakat arazi çok engebeli olduğu için indiler ve yollarına yaya olarak devam ettiler. Tepeye yaklaştıkları sırada sırttan aşağı koşarak inen tam bir geri çekilme halinde bir bölük askerle karşılaştılar. Bu düşman çıkarmasını gözetlemek için gönderilmiş ileri karakol birliği idi ve üç saattir düşmana karşı koymakta olan tek kuvvetti. Mustafa Kemal onları durdurarak, "Ne oluyor?" diye sordu. "Neden kaçıyorsunuz?"

"Geliyorlar! Geliyorlar!" cevabını aldı.

"Kim geliyor?"

“ Düşmanlar geliyor, efendim. İngiliz, İngiliz”.

Askerler, yamacın altında fundalık bir arazi parçasını gösterdiler. Bir dizi Avustralyalı burada serbestçe ilerliyordu. Mustafa Kemal’e, dinlensinler diye geride bırakmış olduğu kendi askerlerinden daha yakındırlar. O anda, sonradan söylediği gibi “belki mantıkla, belki de içgüdüleriyle” geri çekilen askerlere : “Düşmandan kaçılmaz!” dedi.

Erler; ”Cephanemiz kalmadı” diye itiraz ettiler.

Mustafa Kemal; “Süngüleriniz var ya!” dedi.

Sümgü takıp yere yatmalarını emretti. Geriye bir subay göndererek kendi piyade erleriyle, mümkün olduğu kadar çok sayıda dağ topçusunun son hızla gelmesini söyledi. Arkadan kendi anlattığı gibi; “Bizimkiler yere yatınca, düşman da aynı şekilde yere yatıyordu. Böylece bir anlık zaman kazanmış olduk”

Bu bir anlık zamanda Anzakların geçirdikleri duraksama belki de yarımadaanın kaderini tayin etti. Onların bu duraksaması sırasında 57. Alay yaklaşmaktaydı. Mustafa Kemal doğruca alayı savaşa sürdü. Kendisi atıyla en önde gidiyor, askerleri sarsılmaz bir enerjiyle sırtın yukarisına gönderiyordu. Dağ bataryalarını sırta yerleştirirken topların yerlerine konmasına yardım etti. Harekâtı kendi güvenliğine hiç önem vermeden ufuk çizgisinin üstünde yönetiyordu. Verdiği bir günlük emirde “Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve başka kumandanlar alabilir” diyordu. Gerçekten de o çarpışmanın sonunda 57. Alay’ın hemen hemen bütün erleri ölmüş bulunuyordu. Onlar düşman tüfeklerinin açtığı ateş perdesi arasından durmadan hücum ederek, Türk tarihinde ölmezliğe eriştiler”.

Bu sırada Mustafa Kemal 27. Alay’ın da Kemalyeri üzerinden taarruz etmesini ister, düşman birlikleri geri atılır. Hatta bir kısmı paniğe uğrayarak sandallara saldırırlar. Kolordu komutanı birliklerinin geri alınmalarını ister. Ancak İngiliz komutan Hamilton birliklerinin direnmelerini ister. 25 Nisan 1915 günü başlayan çıkarma, kuvvetlerimiz tarafından kıyıya kadar itilmesine rağmen düşman, 26 ve 27 Nisan 1915 günleri de çıkarma harekâtına devam etti. İlerlemek isteyen İngilizlerle yer yer şiddetli çarpışmalar oldu; ancak her saldırı Türk askerinin kahramanca savunması karşısında başarısız kaldı. Bu saldırılar 19 Mayıs 1915 tarihine kadar sürmüştür. Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesindeki bu üstün başarıları üzerine 1 Haziran 1915’de Albaylığa terfi etti.

İtilâf kuvvetleri içine düştükleri durumdan kurtulmak için 6-7 Ağustos 1915'te bir yandan 19. Tümen bölgesine saldırmışlar, diğer yandan da Suvla bölgesine yeni askerler çıkartmışlardı. Kritik bir durumun ortaya çıkması üzerine 7. ve 12. tümenlerin bölgeye aktarılmasına karar verilmişti. Bölgede oluşturulan kuvvetlere **Anafartalar Grubu** adı verilmiş ve **Mustafa Kemal Anafartalar Grubu Kumandanı** olarak atanmıştı. Mustafa Kemal 9 Ağustos hücumu ile Anafartalar'daki durumu düzelttiği gibi, 19 Ağustos'taki hücum ile de Conkbayırı'ndaki tehlikeli duruma da son vermişti. Mustafa Kemal, 25 Nisan 1915 taarruzunda olduğu gibi bu hücumlarda da bizzat ateş hattında bulunmuş, ateş hattından emirler vermiş, bu davranışı yanındaki subay ve erler için cesaret kaynağı olmuştu. Bu muharebeler esnasında gösterdiği kahramanlık, azim ve yüksek kumanda kudreti, kendisine memleket içinde ve dışında büyük ün sağladı. Artık o, **"Anafartalar Kahramanı"** olarak anılıyordu.

Aylarca süren çıkarma ve savaşlar sonucu ilerleme kaydedemeyen İngilizler; nihayet 1915 yılı Aralık sonunda müttefikleriyle beraber Çanakkale'den çekildiler. Düşmanların Çanakkale Boğazı'nı geçememesi, **İstanbul'un işgalini önlemiş; İngilizlerin, Marmara ve Karadeniz üzerinden müttefikleri Rusya ile bağlantı kurma hayallerini sona erdirmişti.** Bütün bu olaylar, bir anlamda, I. Dünya Savaşının akışını da etkiliyor, dünya tarihinin yönünü değiştiriyordu. İngilizlerin yapmış oldukları inceden inceye düşünülmüş planı Mustafa Kemal bozmuştu. Mustafa Kemal hakkında bir İngiliz yazarı şu ifadeleri kullanmaktadır:

"İngilizler her şeyi noktası noktasına hesaplamıştı. Toplar, askerler, stratejik mevziler iyice düşünülmüştü; bütün hesaplar tamamdı, artık bu ordunun karşısında hiç bir kuvvet dayanamazdı... Fakat biz, yani İngilizler bir noktayı Türk Generali Gazi Mustafa Kemal'i hesap etmemiştik". Mustafa Kemal daha sonraki dönemlerde Conkbayırı ve Anafartalar'ı tarihin en çetin savaş alanları olarak nitelemiştir. Yıllar sonra Çanakkale'deki savaş alanlarını gezerken Mustafa Kemal Atatürk'ün ifade ettiği düşünceler durumu çok iyi bir biçimde açıklamaktadır. Yanındakilerden biri buraya neden bir anıt dikilmediğini sorduğunda Atatürk ona "En büyük anıt Mehmetçiğin kendisidir" cevabını vermişti. "Bu yerlerin Türkiye sınırları içinde kalması onun sayesinde".

Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebelerinin eski şiddetini kaybettiği 1915 yılının son aylarında, son bir taarruzla düşmanı tutunduğu kıyılardan da sökerek onu tam mağlûp duruma düşürmek görüşünde idi. Ancak bu teklifi, Ordu Komutanı Liman von Sanders tarafından, düşmanın da kıyıdan yapacağı topçu ateşinin ağır zayıat verdirebileceği endişesiyle benimsenmedi. Artık bu cepheye yapacak bir şey kalmamıştı. Mustafa Kemal, 10 Aralık

1915'te "Anafartalar Grubu Komutanlığı"nı, Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakarak izinli olarak Çanakkale'den ayrıldı; İstanbul a döndü.

2. Çanakkale Harekâtının Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun kahraman mücadelesine sahne olan Çanakkale savaşları şehit ve yaralı yaklaşık 200.000 civarında vatan evladını kaybetmesiyle kazanılmıştır. Çanakkale'de denizde ve karada kazanılmış olan her iki zafer Türk milletinin büyük güçlükleri en zor şartlarda dahi olsa, göğüslemesini bildiğini göstermiştir. Bu zaferler can çekişen Osmanlı Devleti içinde kahraman bir milletin var olduğunu göstermiştir. Çanakkale zaferi Batılıların Rusya'ya ulaşmasına imkân tanımamış, Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve Rusya'da rejim değişikliği meydana gelmiştir. İtilaf devletlerinin Çanakkale'deki başarısızlıkları henüz savaşa katılmamış olan Balkan Devletlerinin tutumlarını da farklı şekilde etkilemiştir. Bulgaristan Merkezi Devletlerin yanında yer alırken, Romanya, Yunanistan ve İtalya'nın daha bir süre savaş dışında kalmaları sağlanmıştır. Arap ayaklanması da bir yıla yakın bir süre geciktirilmiştir.

Çanakkale savaşlarının diğer bir ilgi çekici tarafı da Anzak asker ve komutanları Çanakkale'de yiğitçe dövüşen Türklerin hem asker olarak niteliklerini görmüşler, hem de insani taraflarını yakından izlemişlerdir. Onların kendilerine tanıtıldığı gibi barbar bir milletin çocukları olmadığını görmüşlerdir. Avusturya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonu ülke askerlerinin sırf İngiliz çıkarları uğrunda dövüşmeleri onların kafalarında bir takım sorular oluşmasına yol açmış, (bu düşünceler onların ailelerine gönderdikleri mektuplarda da ortaya çıkmaktaydı) bu da onlarda gitgide millî bir bilinç oluşmasına yardımcı olmuştu. 9 Eylül 1922'de Yunanlılar kesin olarak yenilgiye uğratıldığında Türk ordularının Boğazlar bölgesine yönelmeleri üzerine Churchill'in dominyonlarından yardım istemesi üzerine Avustralya Başbakanı tek bir askerin hayatını tehlikeye koymayacağını belirtmiştir. Çanakkale deniz ve kara savaşlarında Türk tarafı 211.000 kayıp vermiştir. Tahmini rakamlara göre 100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli ve tıbbiyeli ve diğer eğitimli insan kaybı bulunmaktadır. Bu kayıpların etkileri daha sonraki dönemlerde de kendisini çok önemli bir şekilde hissettirmiştir. Çanakkale Muharebelerinin sonucuna gelince: Çanakkale savaşları Mustafa Kemal Atatürk'ün başta Türk milleti olmak üzere dünya tarafından da tanınması sonucunu doğurmuştur. Çanakkale büyük önder Atatürk'ün Türk milletinin kötü talihini yendiği ilk savaş alanı olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri'nin diğer sonuçları da kısaca şöyledir:

1. Çanakkale geçilememiş ve müttefikler Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakamamışlardı. Bu durum savaşı en az iki yıl uzatmıştır.
2. Balkan Savaşı esnasında perişan bir vaziyette gördükleri Türk ordusunu küçümseyen, Türklerin artık bittiklerini ve yok olacaklarını düşünen müttefikler, beklemedikleri ağır bir yenilgiye uğramışlardı.
3. Türk vatani ve başkenti İstanbul, erken gelecek olan bir istila ve işgalden kurtulmuştu.
4. Boğazları geçemeyen müttefikler, Rusya'ya silah yardımıyla bulunamadıkları gibi, Rusya'dan sağlayacakları tarım ürünlerini Avrupa'ya götürememişler ve Avrupa'daki açlığı ve sefaleti önleyememişlerdir.
5. 1917'de Rusya'da ihtilâl çıkınca, boğazlar kapalı olduğundan İngiltere ve Fransa müttefikleri Çar'a yardım yapamamışlar ve Çarlık Rusya devleti yıkılmıştır.
6. Büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin kendi imkânlarıyla kazanılan bu zafer, on binlerce kayba neden olsa da Türk kamuoyu ve Türk kuvvetleri için büyük bir moral kaynağı olmuştur.

E. Diğer Cepheler

Birinci Dünya Savaşının ilerleyen senelerinde yeni bir takım güçler savaşa dahil olurken, bir yanda da yeni cepheler kurulmuştur. Bulgaristan Merkezi Devletler safında 12 Ekim 1915'te savaşa katılmıştır. 28 Ağustos 1916'da Romanya İtilâf Devletlerine katılarak savaşa girmiştir. 2 Nisan 1917'de Amerika Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Yunanistan ise 26 Haziran 1917 tarihinde savaşa katılmıştır. Hicaz Cephesinde İngilizlerle ortak hareket eden Araplarla mücadele eden Osmanlı kuvvetleri, Galiçya'da Ruslarla, Dobruca'da Romenlerle mücadele etmişlerdir.

Galiçya cephesine büyük bir taarruza girişilmiş ve bu taarruz Avusturyalıları güç durumda bırakmıştır. Almanya bir kısım kuvvetlerini cepheye göndermiş ancak bu yetmeyince XV. Kolordu gönderilmiştir. En tehlikeli çarpışmalarda müttefikleri tarafından acımasızca en ileri saflara sürülen Türk birliği gayret ve başarılarından ötürü Alman imparatoru ve Genelkurmayı tarafından da takdir ve tebrik edilmiştir. 6 Eylül'de bir geri çekilme manevrası esnasında ağır kayıplar veren XV. Kolordu Rus İhtilâli'nin de çıkması üzerine 11 Eylül 1917'de yurda dönmüştür.

Savaşın başından itibaren sürdürdüğü tarafsızlığını 27 Ağustos 1916'da bozarak İtilaf Devletleri'ne katılan Romanya, Transilvanya'nın büyük bir bölümünü işgal ile Galiçya cephesinin gerisini tehdit etmeye başlamıştır. Dobruca'daki karargâha gönderilen VI. Kolordu son derece başarılı savunma savaşları yapmıştır.

V. Savaş Sırasında Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Projeleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına dair pek çok projeden söz edilmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girer girmez bu projelerin hayata geçirilmesi konusunda İtilâf Devletleri teşebbüslere giriştiler. Rusya 4 Mart 1915 tarihinde müttefiklerine notalar vererek, İstanbul ve Boğazların kendi hakimiyetine sokulmasını istemiştir. İngiltere ve Fransa ortak çıkarları sebebiyle Rusya'nın bu talebini kabul etmişlerdir. Rusya da Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki çıkarlarını tanıyacağını ifade etmiştir. Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasındaki paylaşımını belirleyen ve bölgenin kaderi üzerinde kalıcı etkiler bırakan antlaşma Sykes-Picot Antlaşması'dır. 9-16 Mayıs 1916 tarihlerinde gerçekleştirilen uzlaşmaya göre, Bağdat-Basra arasındaki Dicle-Fırat nehirleri bölgesi İngiltere'nin, Beyrut dahil Suriye'nin bütün kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin de Fransa'ya verilecekti. Şerif Hüseyin ise 1916 Ekim'inde Arabistan Krallığı'nı ilan etmiştir.

İngiltere ve Fransa'nın toprak paylaşımından memnun olmayan İtalya'nın bu isteği doğrultusunda yeni bir antlaşmaya gidilmiştir ki, bu antlaşma Saint Jean de Maurienne Antlaşması'dır. 19-21 Nisan 1917'de yapılan antlaşmaya göre, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki daha önce yapılan antlaşmaları tanıyor, buna karşılık, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir İtalya'ya veriliyordu.

İngiltere'nin Ortadoğu'dan Osmanlı Devleti'ni tamamen dışlayıp savaş sırasında ve sonrasında kontrol etme çabalarının sonuncusunu Dışişleri Bakanı'nın Siyonistler ile ilgili bir deklarasyonu oluşturmuştur. 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan bildiride İngiliz hükûmeti İngiltere ve Amerika'daki Siyonist liderlerle Filistin'de bir millî devlet kurmaları için ellerinden gelen yardımı esirgemeyecekleri sözünü vermiştir.

VI. I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve İmzalanan Antlaşmalar

1917 yılına geldiğinde iki tarafta da yorgunluk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Savaş beklenenden uzun, masraflı ve yıkıcı bir hal almıştı. Ancak İtilâf Devletleri daha avantajlı durumdaydı. Birleşik Amerika Başkanı Woodrow Wilson barışın düzenini tespit etmeye gönüllü olarak 8 Ocak 1918 tarihinde açık barış antlaşmaları ve açık diplomasi uygulanması ve sınırlar ile ilgili 14 Noktası'nı ortaya koydu. Bu ilkelerin birinci ve özellikle on ikinci maddesi Osmanlı Devleti'ni ilgilendiriyordu. On ikinci maddede "Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere özerk gelişme imkânları verilecek, Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerinin geçişine açık tutulacak ve bu, milletlerarası garanti altına konulacak" denilmekteydi. Ancak bu ilkeler Barış Konferansında pek göz önüne alınmamıştır.

Rusya ile savaşa katılan devletler arasındaki ateşkes antlaşmalarının peşinden Brest-Litovsk'da 3 Mart 1918'de barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Rusya; Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne vermeyi kabul ediyor, Doğu Anadolu'dan tamamen çekileceğini de belirtiyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmaları 32 devletin katıldığı Paris Barış Konferansı'nda hazırlandı. Konferans 18 Ocak 1919'da açıldı. Konferansın kararlarına hakim olan beş devletin temsilcilerinden oluşan Onlar Konseyi kuruldu. Ancak bu konseyin kararlarına iki devlet İngiltere ve Fransa hakim oldu. İlk hedef Almanya'nın bir daha kendilerine baş kaldırmayacak ve yakın gelecekte rakip olamayacak bir hale getirilmesi olmuştur. Görüşmelerde Wilson prensiplerinin temel olarak kabul göreceği ümidini taşıyan ve müsamaha bekleyen mağluplar hiç de ummadıkları ağır şartlarla karşılaşmışlardır. 18 Ocak 1919'da çalışmaya başlayan konferansın kararlarını fiilen uygulamayan ve bağımsızlığını kendi gücü ile kazanan tek devlet Türkiye olacaktır.

A. Almanya ile Barış: Versailles (Versay) Antlaşması

Çok ağır şartları içeren 440 maddelik antlaşma taslağı çok uzun tartışmalar sonrasında 28 Haziran 1919'da Versailles Sarayı'nda imzalandı. Almanya ile imzalanan bu antlaşmaya göre, Almanya; Belçika, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıyordu. Almanya bütün denizaşırı topraklarından vazgeçtiği gibi, İtilâf Devletlerinin Bulgaristan ve Türkiye'den elde edecekleri hakları da önceden kabul ediyordu.

B. Avusturya ile Barış: Saint Germain (Sen Cermen) Antlaşması

Avusturya ile barış Saint Germain en Laye'de 10 Eylül 1919'da yapıldı. Avusturya; Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanıyordu. Avusturya'da zorunlu askerlik kaldırılıyor, ülkenin yüzölçümü de oldukça daralıyordu. Zengin tarım ve endüstri bölgelerini de kaybeden Almanya, ekonomik açıdan büyük bir yıkıma uğruyordu.

C. Bulgaristan ile Barış: Neuilly (Nöy) Antlaşması

Bulgaristan ile barış antlaşması 27 Kasım 1919'da Neuilly'de imzalandı. Bu barışla Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya bazı toprakları terk ediyor ve böylece Ege Denizi ile bağlantısı kalmıyordu. Askeri konularda bazı kısıntılar yapıldığı gibi, Bulgaristan'dan önemli miktarda tazminat talebinde de bulunuluyordu.

D. Macaristan ile Barış: Trianon Antlaşması

Macaristan ile barış antlaşması 4 Haziran 1920'de Trianon'da imzalandı. Bu antlaşma ile Macaristan'ın toprakları ve nüfusu eskisine oranla üçte iki oranında azalıyor, bu devlet ağır savaş tazminatı ödemeye mecbur edildiği gibi, asker sayısında da indirim

2öngörülüyordu.